

לא רק ישו רכב על חמור לבן כשנכנס לירושלים אלא גם היצאנית המופקרת פלגיה שעשתה תשובה ונקברה בהר הזיתים

- יעקב שביט
- 22.12.2020
- 11:25
-

פעמיים מופיע חמור בחיי ישו: פעם אחת כשהוא שולח שניים מתלמידיו לכפר סמוך כדי שיביאו לו "אתון קשורה ועיר אתה", וכשהם מביאים את האתון ואת העיר הוא רוכב עליהם ונכנס לירושלים (מתי כ"א; מרקוס י"א) וכך הוא מקיים את דברי הנביא זכריה: "גילי מאד בת־ציון, הריעי בת ירושלים, הנה מלפך יבוא לך, צדיק ונושע הוא; עני ורכב על־חמור, ועל־עיר פן־אתגות" (זכריה ט' ט').

מהמאה ה-12 ואילך נהפכה סצינת הכניסה לירושלים ביום הראשון של כפות התמרים לחלק חשוב בקאנון הוויזואלי הנוצרי והיא מופיעה בווריאציות שונות, כמו בציור קיר בכנסיית המולד בבית לחם משנת 1169. כל האמנים מקפידים תמיד על תמונה "ריאליסטית" ומציירים רק בהמה אחת, ולא שתיים.

בפעם האחרת מופיע חמור בסיפור הבריחה למצרים: אחרי שמלאך מתגלה ליוסף בחלום ומזהיר אותו שהמלך הורדוס שולח חיילים לחפש את ישו הנולד כדי להמיתו יוסף קם, "ולקח את הילד ואת אמו בלילה ויצא למצרים" (מתי ב' 13-14). הסצינה מזכירה את משה השב עם משפחתו למצרים, אבל מסיבות שונות מאלה של משה; במקרה שלו הוא שב למצרים כי אויביו המבקשים את נפשו מתו: "ויקח משה את־אשתו ואת־בניו, ויפגבם על־החמר" (שמות ד' כ').

ואולם, מתי לא מזכיר שבבריחתם מרים וישו העולל רכבו על חמור. רק במאות השביעית או השמינית השלים האוונגליון של פסבדו־מתי את הפרט החשוב הזה החסר בדיווח: מכיוון שלא יעלה על הדעת שהמשפחה

הקדושה הלכה ברגל את הדרך הארוכה והמפרכת מבית לחם למצרים מוסיף האוונגליון שמרים רכבה על פרד (א' 18). החיבור הקרוי פסבדומתי היה פופולרי בנצרות המערבית ולא מעט מסיפוריו נכנסו לקאנון הוויזואלי, שם חמור החליף את הפרד ומרים רוכבת עליו, ישו העולל בחיקה ויוסף הולך לצדם. האיקונוגרפיה היא שהפכה את החמור גם לחמור לבן, וככזה הוא מתחיל להופיע במאה ה-12.

סצינה של הירידה למצרים על חמור מופיעה באיקונה ביזנטינית משנת 1100 בקירוב שנשדדה בידי הצלבנים ושולבה ב"מזבח הזהב (Pala d'Oro)" בוונציה, שנבנה בשנים 1342-1345, ומוצבת היום בקתדרלת סן מרקו. בסצינה דומה, המופיעה בפסיפס בבית הטבילה סן ג'ובני בפירנצה מסוף המאה ה-13, הסתפק האמן בפס לבן לאורך גופו של החמור. אפשר למצוא את סצינת הבריחה למצרים על חמור לבן בציור קיר בקפלה הקטנה סן ז'יליאן בעיירה פטיקוויי לא רחוק מרואן שבנורמנדי, וכן בקתדרלת סן לזר באוטן שבבורגונדי, בפסלים בחזיתות של קתדרלות ובכתבי־יד מאוירים.

חמור לבן מופיע באמנות הנוצרית גם בהקשר שונה לחלוטין. בציור על כתבי־יד מראשית המאה ה-12 מופיעה פְּלֶגְיָה, יצאנית ושחקנית מופקרת באנטיוכיה מהמאה הרביעית שהמסורת ההגיוגרפית עליה נפוצה מהמאה החמישית בגירסאות שונות בארצות הנצרות. מסופר על פלגיה שעברה רכובה על חמור מעוטר בפעמונים לפני הכנסייה שבה נועדו שמונה בישופים נכבדים, אחר כך באה לתפילת יום ראשון ושמעה את הדרשה של הבישוף, חזרה בתשובה, נטבלה לנצרות, התלבשה כנזיר, עברה להתגורר בירושלים ונקברה במערה בהר הזיתים. באיור אחר, גם הוא מראשית המאה ה-12, פלגיה רוכבת על חמור לבן, ודומה שהאמן בחר להרכיבה על חמור לבן כדי להטרים את טבילתה העתידית.

במקרה אחר מסופר על יהודי מומר מאלכסנדריה ושמו זנון שרכב על אתון לבנה ליד בית כנסת בשבת כדי להפגין באופן כזה את פרישתו מהיהדות. זנון, או מחבר הסיפור דמסקיוס בן המאה השישית, בחר מן הסתם באתון לבנה מפני שבגד לבן סימל את הטבילה לנצרות ואת טוהר הגוף והנשמה אחרי "הלידה מחדש" או "הפיכת הלב."

האם האמונה העממית שלפיה משיח בן דוד יבוא על חמור לבן היא שאילה מאוחרת מן האיקונוגרפיה הנוצרית של ימי הביניים? אין צורך לומר שהאמונה שהמשיח יבוא רכוב על חמור, שמקורה בנבואת זכריה, נהפכה לחלק מהמסורת היהודית. כך כותב עמנואל הרומי (1270-1328) ב"מחברות עמנואל" (המחברת ה-22), על "סוס הישועה אשר ירכב האל להושיענו / והחמור אשר ירכב עליו משיחנו". המשיח רוכב על חמור מופיע בימי הביניים גם באיורים להגדות של פסח, כמו הגדת מנטובה משנת 1560, שבה, בין היתר, מופיע דוד המלך המשיח על חמור לבן.

ואי־אפשר בלי האפיזודה הבאה: בדרכה לארץ ישראל באוקטובר 1898 עגנה האונייה שבה הפליגה המשלחת הציונית לארץ ישראל בפורט סעיד בדרכה ליפו. כמה מחברי המשלחת יצאו לסייר בעיר רכובים על חמורים. הרצל רכב על חמור לבן, ולא נדע אם החמור הלבן נבחר בכוונת מכוון. בכל מקרה, נקל לשער איזו סמליות היתה מקבלת כניסתו לירושלים רכוב על חמור לבן.

כך מצטלבות מסורות יהודיות ונוצריות: לפי הראשונה, המאוחרת, המשיח עתיד להגיע לירושלים על חמור לבן, ולפי האחרונה, המוקדמת, הוא כבר הגיע אליה רכוב על חמור לבן.

כדי להסביר מניין הגיע החמור הלבן לתרבות היהודית יש המצביעים על הפירוש השגוי למסופר בסנהדרין צ"ח ע"א: שָׁבוֹר מֶלֶךְ פֶּרַס שֶׁאָמַר לְרַבִּי שְׁמוּאֵל (אמורא בבלי בן הדור הראשון) "אתם אומרים שהמשיח יבוא על חמור? אם כן אשלח לו סוס יפה שיש ברשותי"; ועל כך השיב שמואל: "האם יש לך סוס בר חיור גוני, כלומר, סוס בן מאה גוונים (המלה חיור בפרסית, שתרגומה "מאה", התפרשה כחיור = לבן, צחור).

חמור צחור מופיע בשירו של טשרניחובסקי "שלוש אתונות". האתון השחורה הנושאת על גבה סיף מסמלת את האסלאם, האתון השנייה, החומה הנושאת על גבה צלב, מסמלת את הנצרות, והאתון השלישית, הצחורה, מסמלת את היהדות ונושאת ועל גבה שטיח זהב ו"במהרה בימינו ירכב עליה משיח". טשרניחובסקי שאל מן

הסתם את התיאור משירת דבורה: "רִכְבֵי אֶתְנֹת צְחָרוֹת יִשְׁבִי עַל מְדִין וְהִלְכִי עַל דָּרְךְ שִׁיחֹ" (שופטים ה' י'), ובוודאי לא מסיפורי ענתרה אבן שדאד, משורר ערבי מן התקופה הטרומ־אסלאמית, שם מסופר על יהודי שבא למכה לבשר ליהודי חג'אז שהמשיח יושע אלאכברי (יהושע הכביר) עומד להגיע מעבר לסמבטיון כשהוא רוכב על חמור צחור. על פי החדית', אגב, הגיע הנביא מוחמד בהיג'רה (שנת 622 לספירה) לחומות מדינה כשהוא רוכב על חמור לבן (אקמר = קורן, זוהר).

ואולם, אין טעם לחפש את המקור הראשוני לחמור הלבן וגם לא לנסות לשחזר איך הגיע לתרבות היהודית במאה העשרים. חמור לבן אינו תופעה נדירה בטבע, וג'יימס נייל, כוהן דת פרוטסטנטי שחי זמן־מה בירושלים בראשית המאה העשרים, מספר שאנשים רמי מעלה במזרח רוכבים על בהמות שצבען לבן ובהן חמורים לבנים.

חמורו הלבן של המשיח לא היה צריך אפוא להגיע לתרבות העממית היהודית, לספרות העברית ולאמנות היהודית מהאי־קונגריפיה הנוצרית. שימוש באותו מוטיב אינו מלמד בהכרח על שאילה, והצבע הלבן של חמורו של המשיח נבחר כדי שהמשיח לא יבוא רכוב על חמור אפור "פשוט" אלא על חמור לבן, שאמנם הוא ענו אבל גם מכובד. בכל מקרה, התקווה המפעמת בפזמון החוזר בשירו של יורם טהרלב "כשיבוא חמור לבן אז נשיר שלום" נתלית בחמור שנולד ועשה את הקריירה שלו בשדות זרים.

תודתי לפרופ' דוד אסף על ההפניות לספרות העברית. על החמור הלבן ב"מזבח הזהב" למדתי מספרם של מתי מאיר ורננה ברטל "אמנות ימי הביניים באירופה ובביזנטיון" (האוניברסיטה הפתוחה, 2000). ועל פלגיה ראו: אורה לימור, "קבר פלגיה: חטא, חרטה וישועה בהר הזיתים", קתדרה 118, ינואר, 2006.